

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ

Опіка та піклування являють собою комплексний інститут, який охоплюється нормами як цивільного, так і сімейного права. Його основною метою є захист майнових та немайнових прав та інтересів громадян, які потребують в силу тих чи інших причин особливої турботи. За допомогою опіки (піклування) особи, які не набули дієздатності в повному обсязі або позбавлені можливості її реалізувати, виступають як повноправні учасники цивільних правостосунків. Основна частина юридичних дій здійснюється в їх інтересах опікунами чи піклувальниками, які доповнюють недостатню дієздатність своїх підопічних.

Характеристика правовідносин по опіці та піклуванню як правової форми виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування, що детально регламентуються сімейним законодавством, зазвичай не викликає ускладнень. Суб'єктами цих правовідносин є дитина (підопічний) та опікун (піклувальник). Для виникнення цих стосунків необхідний фактичний склад: відсутність батьківського піклування; волевияв опікуна (піклувальника); індивідуальний адміністративний акт. Волевияв підопічного враховується не завжди. Опікунами (піклувальниками), як правило, призначаються родичі неповнолітнього, і навіть, якщо останній заперечує проги цього. Його бажання враховуватися не буде. Інша справа, якщо два чи більше родича претендують на роль опікуна (піклувальника) – тоді вибір вихователя можна зробити з врахуванням думки підопічного.

На відміну від усиновлення, при якому на усиновителів покладаються всі батьківські права та обов'язки, опікуни (піклувальники) не набувають таких переваг. Дозволяючи особі, яка не перебуває в сімейному зв'язку з дитиною, прийняти дитину під опіку (піклування), держава дозволяє такій особі певну міру поведінки. На думку Н.С. Малєїна, ця поведінка «являє собою один із бажаних для суспільства способів розпорядження носієм суб'єктивного права своєю свободою, тобто важливе соціальне благо. Тому можна говорити про існування права громадянина бути опікуном (піклувальником)» [1, с. 325]. І хоча таке право не є сімейним, однак саме через його тісний зв'язок з сімейними правами, його можна розглядати разом з особистими шлюбно-сімейними правами.

Опіка (піклування) встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які в силу тих чи інших причин залишилися без піклування батьків, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей (ст.128 Кодексу про шлюб та сім'ю (далі – КпШС) України). Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли 15-річного віку, а піклування – над неповнолітніми віком від 15 до 18 років (ст.ст.131, 132 КпШС України). Органами опіки та піклування є місцеві органи самоврядування. Саме вони займаються вирішенням питань забезпечення інтересів дітей, які залишилися без піклування батьків – дітей-сиріт, дітей, чий батьки позбавлені батьківських прав та ін. Нерідко, за проханням батьків, які не можуть особисто здійснювати свої батьківські обов'язки, органи опіки та піклування призначають їх дитині опікуна (піклувальника). В таких випадках не ви-

ключається навіть подальше сумісне проживання батьків та опікуна (піклувальника), приділення сумісної уваги дитині і турботи про неї. Однак, пріоритет у здійсненні прав та обов'язків по вихованню дитини в цих випадках належить опікуну, а батьківські права обмежуються.

Положення ст.143 КпЩС України, що регулює права та обов'язки опікунів (піклувальників) дитини, в основній своїй частині співпадають з нормами ст.ст.58-64 КпЩС, які регламентують права та обов'язки батьків по вихованню і розвитку своїх дітей. Схожість прав та обов'язків батьків та опікунів (піклувальників) зумовлена перш за все тим, що в обох випадках мова йде про забезпечення прав та інтересів дитини, права на всебічне і належне її виховання та освіти, охорону її людської гідності. Виходячи з принципіальної подібності прав та обов'язків опікунів (піклувальників) та батьків дитини, на опікунів (піклувальників) покладається обов'язок виконувати свої права та обов'язки в інтересах дитини, забезпечення її інтересів має бути предметом особливої турботи опікуна (піклувальника).

Зрозуміло, слід враховувати, що обов'язки та права опікуна (піклувальника) та батьків дитини виникають з різних правових засад. Тому відмінності за характером та обсягом цих прав (обов'язків). Зокрема, опікун (піклувальник) повинен визначати способи виховання дитини, враховуючи рекомендації органу опіки та піклування, тоді як батьки цього не потребують. Між опікуном та підопічним не виникає стосунків, які є між батьками і дітьми. Тому на опікуна не покладається обов'язок утримувати свого підопічного. Фактично в переважній більшості випадків опікуна приймають на себе також і утримання дитини, якщо не повністю, то хоча б частково. Однак, закон встановлює, що фактичне утримання опікуном підопічного не може створити для нього обов'язку утримувати дитину, незалежно від того, з яких підстав опікун вирішив утриматися від подальшого утримання підопічного. А на інших осіб, що фактично утримували дитину, такий обов'язок покладається.

Якщо опікуном дитини призначено особу, зобов'язану утримувати цю дитину за законом (наприклад, дід чи сестра і т.п.), то призначення цього родича опікуном не звільняє його від обов'язку утримувати дитину. Однак, цей аліментний обов'язок буде зумовлений фактом родинних стосунків, а не витікати з обов'язків опікуна.

Юридична відповідальність опікунів за неналежне виховання підопічних є більш суворою, ніж відповідальність батьків. Так, за ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дітей батьки можуть бути позбавлені батьківських прав (ст.70 КпЩС України), а до кримінальної відповідальності вони притягаються лише за злісне ухилення від сплати за рішенням суду коштів на утримання дитини (ст.114 КК України). У випадку використання опіки в корисних цілях або залишення підопічних без нагляду та необхідної допомоги, окрім звільнення від виконання своїх обов'язків (ст.155 КпЩС України), опікуни несуть і кримінальну відповідальність (ст.115 КК України). Таким чином, виконання громадянином обов'язків по вихованню в своїй сім'ї чужої дитини – підтримується не економічними, а адміністративними способами, загрозою кримінальної відповідальності.

Передача під опіку (піклування), встановлена законодавством про опікуб та сім'ю, є найбільш зручним способом охорони прав та інтересів дітей, тому що вони набувають в особі опікуна (піклувальника) не лише вихователя, але й людину, яка несе повну відповідальність за дотримання прав підопічного. Наявність належним чином оформленої опіки (піклування) дозволяє також захищати майнові права та інтереси неповнолітнього.

Опіка (піклування) є універсальною формою захисту інтересів дітей та й тому, що, з правової точки зору, передача дітей під опіку (піклування) є цілком доступною. Коло осіб, які не можуть бути опікунами (піклувальниками), є обмеженим. Для встановлення опіки не потрібна згода батьків неповнолітнього, а згода дитини є лише бажаною, але не обов'язковою. З іншого боку, при наявності батьків, це веде до виникнення ситуації, коли виникає декілька осіб, які мають право на виховання дитини. Законодавець виходить з пріоритету права опікуна на вирішення питань, пов'язаних з вирішенням питань захисту прав дитини, тому що опіка (піклування) виникає, перш за все, саме через відсутність батьківської турботи. Відомо багато випадків, коли саме батьки, які повинні захищати інтереси дітей, порушують їх, внаслідок чого особистим та майновим правам дитини завдаються збитки. Наприклад, діти, через незаконну передачу під час незаконного відчуження житлового приміщення, зазнають вразливість без житла або їх житлові умови значно погіршуються. Суспільство та держава не мають права не звертати уваги на подібні вживання з боку осіб, яким довірено захист інтересів дітей, а тому закон ставить дії батьків, опікунів, піклувальників по розпорядженню майновими правами, які належать неповнолітнім, під контроль органів опіки та піклування. В силу ст.145 КпШС України опікун не може без попередньої згоди органу опіки та піклування здійснювати, а піклувальник – давати згоду на укладення угоди, які виходять за межі дрібних побутових дій, а також повинні надавати щорічні письмові звіти, а при припиненні опіки чи піклування – загальний звіт про управління майном. У випадку виявлення вживань чи недбалості опікун (піклувальник) усувається від виконання своїх обов'язків органами опіки та піклування.

Опікун, піклувальник, їх подружжя та близькі родичі не можуть укладати угоди з підопічними, а також представляти підопічного при укладенні угод підопічним та членом сім'ї опікуна (піклувальника) (ч.1 ст.146 КпШС). Опікун (піклувальник) не вправі здійснювати дарування від імені підопічного, а також зобов'язуватися від його імені порукою. Неповнолітні можуть укладати договори дарування лише у випадках, коли така угода є дрібною побутовою. Закон не розшифровує поняття «дрібна побутова угода», отже, у випадку суперечки та чи інша угода буде кваліфікуватися залежно від встановлених обставин її укладення: суми грошей, її відповідності інтелектуальному розвитку дитини та ін. Не викликає сумнівів, що дарування одним неповнолітнім іншому книги або відеокасети може вважатися дрібною побутовою угодою. Таким чином закон захищає майно неповнолітніх від «розбазарювання».

На практиці виникає багато питань, пов'язаних з повноваженнями органів опіки та піклування щодо захисту майнових прав неповнолітніх. В

Положенні про органи опіки та піклування України сказано лише, що від імені народної освіти дають попередню згоду для укладення від імені неповнолітнього підопічного угод, які потребують нотаріального посвідчення та спеціальної реєстрації, відмови від належних підопічному майнових прав, поділу майна, поділу або обміну жилої площі, видачі письмових зобов'язань тощо (ч.2 ст.145 КпЦС України).

Згідно зі ст.129 Кодексу про шлюб та сім'ю України, органи опіки та піклування визначаються місцевими органами влади. Безпосереднє ведення справ по опіці та піклуванню покладається на відповідні управління державних адміністрацій.

Діяльність органів опіки та піклування по захисту прав дітей є досить різноманітною: виявлення дітей, які залишилися без піклування батьків, ведення обліку таких дітей, вибір форми їх влаштування, наступний контроль за умовами утримання, виховання, освіти дітей. Органи опіки та піклування беруть участь у розгляді справ, пов'язаних з вихованням дітей, дають згоду на встановлення батьківства у випадку смерті матері або визнання її недієздатною чи позбавлення її батьківських прав, вирішують суперечки між батьками стосовно імені та (або) прізвища дитини, дають дозвіл на зміну імені, прізвища дитини, призначають представника дитини у випадку суперечок між батьками та дітьми, можуть звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів на утримання дитини, а також здійснюють інші дії по захисту прав та інтересів дітей.

Таким чином, органи опіки та піклування покликані, перш за все, врятувати дітей, які залишилися без батьківського піклування, і вживати відповідних заходів. Інші організації та відомства таких повноважень не мають, тому для них такого роду діяльність не допускається, але вони можуть надавати допомогу органам опіки та піклування.

Покладаючи на органи опіки захист та охорону майнових прав та інтересів неповнолітніх, закон не вказує, в якій формі дається згода на здійснення угод по управлінню майном дитини, відзначається лише, що згода має бути попередньою. Виходячи з того, що по своїй природі дозвіл органу опіки та піклування є актом управління, він має бути викладений в письмовій формі, мати підписи та реквізити, встановлені для органів місцевого самоврядування. Тим самим органам опіки та піклування надано широкі юридичні можливості контролю за діями опікунів та піклувальників у сфері захисту майнових інтересів неповнолітніх.

Органи опіки та піклування або дають дозвіл на укладення угод щодо майна неповнолітнього, або, якщо буде виявлено, що внаслідок такої угоди порушуються права неповнолітнього, від погодження на таку угоду утримуються. Дозвіл має бути безумовним. Природа адміністративного акту виключає можливість дачі згоди під умовою. Практиці відомі приклади того, як органи опіки та піклування, даючи згоду на продаж долі неповнолітнього в житловому приміщенні, обумовлювали його набуттям у власність дитини іншого житла. Виявляючи, що замість проданого житла іншого не набуто, орган опіки заявляв позов про визнання договору, укладеного на основі отриманого дозволу, недійсним, чим ставив добросовісних набувачів, а також суд у скрутне становище. Очевидно, що органи опіки та піклування, діючи в інтересах неповнолітнього, можуть з-

бсв'язати законних представників внести гроші, отримані від продажу житла, на банківський рахунок неповнолітнього або вимагати укладення попереднього договору, за яким передбачалося б набуття замість відчужуваного нового житла, яке відповідало б потребам дитини. Однак для попередження суперечок в майбутньому, дозвіл на укладення угоди має бути виражений ясно та недвозначно, в ньому повинна бути вказівка на те, яку саме угоду (купівлі-продажу, міни, застави та ін.) та на яких умовах дозволяється укласти. Вважається недоцільним погодження з органами опіки та піклування укладення угод, за якими житло купується в розстрочку з одночасним продажем приміщень, які перебувають у власності неповнолітніх, а також укладення угод застави житла через високий ступінь ризику втрати дитиною житлового приміщення.

Одна з серйозних проблем пов'язана зі здійсненням контролю органів опіки та піклування за дотриманням прав неповнолітніх дітей при здійсненні житлових прав неповнолітніх.

Згідно зі ст.17 ЦК України місцем проживання неповнолітніх, які не досягли 15-річного віку, визнається місце проживання їх батьків або законних представників. Як правило, неповнолітні набувають право користування житловим приміщенням за місцем проживання їх батьків. Опікун не набуває права на жилу площу підопічного. Це положення ні в кого не викликає сумнівів. Що ж стосується прав неповнолітніх дітей, які проживають на жилій площі своїх опікунів, то це питання є спірним. О.І.Пергамент виступає за визнання права неповнолітніх дітей на жилу площу опікуна, тому що він (тобто, підопічний) «по суті стає членом сім'ї, яка прийняла його на виховання [2, с. 55]. А.Г.Потюков також вважає необхідним віднести підопічного до «безспірних членів родини» і тим самим визнати його право на жилу площу опікуна [3, с. 30].

З такими поглядами важко погодитися. Виховання опікунами своїх підопічних не може приводити до автоматичного визнання прав підопічних на жилу площу опікунів. Опіка – це форма суспільної допомоги по вихованню підростаючого покоління, і, якщо у всіх випадках за неповнолітнім буде примусово закріплюватися житлова площа опікуна, то виникне небезпека звуження кола осіб, бажаючих прийняти на себе обов'язки опікунів. До цього слід додати, що ст.64 ЖК України не відносить підопічних наймача до членів його родини. Неможливо визнавати підопічних членами сім'ї опікуна і як утриманців. Справа в тому, що згідно зі ст.147 КпШС України витрати на утримання підопічного здійснюються з належного йому майна, а при відсутності такого опікуну надаються кошти на утримання підопічного. Слід також врахувати, що ст.71 ЖК України передбачає збереження за неповнолітнім права користування житловим приміщенням за місцем проживання його сім'ї на весь час перебування під опікою, якщо в жилу приміщенні залишилися проживати інші члени його родини. Тобто, стосунки по опіці над неповнолітнім не перетворюються в сімейні стосунки і не розривають існуючих родинних відносин.

Таким чином, підопічні не є ані «безспірними» членами сім'ї наймача (опікуна), тому що закон відносить до членів сім'ї наймача, якщо мати на увазі неповнолітніх, лише дітей наймача, ані членами його сім'ї за ознакою утримання, яке відсутнє в опіці. Права постійного користування жит-

ловою площею опікунів (піклувальників) підопічні можуть набувати лише у випадках, коли вони визнаються членами сім'ї опікуна.

В юридичній літературі неодноразово висловлювалися думки про існування правових засад для надання неповнолітнім права вимагати виділення їх долі жилої площі і укладення з ними окремого договору житлового найму.

Цивільний кодекс встановлює імперативне правило про можливість укладення самостійного договору з повнолітніми членами сім'ї наймача. Однак, таке положення закону видається не зовсім функціональним. Було б доцільним в ряді випадків надати підліткам, які працюють, здійснювати за згодою батьків чи піклувальників права на виділення їх долі жилої площі. Такої ж думки дотримується і Ю.Г.Басін, який вважає невірним пов'язувати можливість виділу жилої площі з обов'язковим досягненням повноліття [4, с.7].

При наслідуванні, а також в деяких інших випадках нерідко виникає право спільної власності батьків та їх неповнолітніх дітей на житло. Порядок володіння, користування та розпорядження таким приміщенням визначається цивільним законодавством. Володіння та користування майном, яке перебуває у спільній власності, здійснюється за згодою всіх її учасників, в тому числі й неповнолітніх, а при недосягненні згоди - за рішенням суду. Інтереси неповнолітніх в цих випадках представляють їх законні представники, а в певних випадках, наприклад, при продажу житла, співвласником якого є неповнолітній, необхідно отримати дозвіл органу опіки та піклування.

Закон охороняє найважливіше майнове право неповнолітнього, яким є право на житло, не лише в тих випадках, коли неповнолітній є власником житлового будинку, квартири або їх частини, але й тоді, коли він проживає в житловому приміщенні на правах члена сім'ї власника. Згідно з діючим законодавством, відчуження житлового будинку, квартири, частини житлового приміщення, в яких проживають неповнолітні члени сім'ї власника, допускається також зі згоди органу опіки та піклування.

Список літератури:

1. Малєїн М.С. Гражданско-правовое положение личности в СССР. М., 1975.
2. Пергамент О. Й. Опіка та піклування. М., 1966.
3. Потюков А.Г. Жилищные права несовершеннолетних. М., 1970.
4. Басін Ю.Г. Правовое положение несовершеннолетних // Правоведение. 1983. №3.

В.Ю. Євко

ПРАВОВІ ФОРМИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Україна як соціально орієнтована держава сприяє розвитку молодого покоління, задоволенню його потреб та виконанню обов'язків, передбачених Конвенцією ООН про права дитини. Всевітньою декларацією про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей та Планом дій щодо її виконання. Але в Україні, на жаль, є діти, які живуть у виключно тяжких умовах і потребують особливого уваги. Серед них діти-сиріти та діти, позбавлені батьківського піклування. У теперішній час загострюється про-